

КОВАЛЬ О. П.

Львівський державний університет фізичної культури

МЕТАФОРА ЯК ПРОДУКТИВНИЙ ЗАСІБ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ: НА МАТЕРІАЛІ НАСТІЛЬНОГО ТЕНІСУ

У статті розглянуто метафору як продуктивний засіб вторинної номінації та проаналізовано її роль у появі нових термінів у підмові настільного тенісу. Виокремлено основні типи метафоричної номінації, та проілюстровано їх на прикладах. Аналіз термінів настільного тенісу засвідчує, що виникнення нових смислів здійснюється не лише завдяки переосмисленню загальноповсякденної лексики, а й використанням метафор з інших сфер, зокрема військової.

Ключові слова: вторинна номінація, термінологізація, когнітивний, номінативний, ідіоматичний.

В статье рассматривается метафора как продуктивный способ вторичной номинации проанализирована ее роль в появлении новых терминов в настольном теннисе. Выделены основные типы метафорической номинации, приведены их примеры. Анализ терминов настольного тенниса показал, что появление новых значений происходит не только путем переосмысления слов общеупотребительной лексики, но и привлечением метафор из военной сферы.

Ключевые слова: вторичная номинация, терминологизация, когнитивный, номинативный, идиоматичный.

This article deals with metaphors as an efficient method of conveying a secondary meaning. A metaphor's ability to create new terms in table tennis has been emphasized. The main types of metaphorical meanings are illustrated by examples. The attraction of military metaphors has contributed greatly to table tennis terminology.

Key words: secondary meaning, term formation, cognitive, nominative, idiomatic.

Спорт як соціальне явище посідає важливе місце у житті суспільства. Як вид комунікації спорт представлений не лише в усній формі, але й у спортивному дискурсі, репортажі періодичних видань, у навчальній літературі тощо. Передусім мова спорту як засіб комунікації представлена спортивними термінами, що становлять **об'єкт** нашого дослідження. **Предметом** дослідження є метафора як продуктивний засіб вторинної номінації та творення нових термінопонять. **Метою статті** – є вивчення ролі функціонування спортивного терміна у підмові настільного тенісу.

Спортивна термінологія була об'єктом досліджень М. Паночка, І. Янкова та О. Боровської, зокрема К. Гурєєва досліджувала спортивну термінологію у лінгвокогнітивному аспекті.

Проблему метафори вивчали: В. Н. Телія, О. С. Кубрякова, Н. Д. Арутюнова, А. Вежбицька, Дж. Лакофф, М. Блек, Дж. Серль, Н. Гудмен, Дж. Міллер, Ф. Уілрайт, Х. Ортега-і-Гассет, Е. Кассіпер,

Е. МакКормак, Е. Ортоні, Р. Якобсон, Ю. Н. Караулов, Д. Бікертон, та інші. Вивчення термінів-метафор у системі спортивної англійської термінології настільного тенісу засвідчує його широкі термінотвірні можливості.

Так, Н. Д. Арутюнова стверджує, що “вивчення метафори дає змогу побачити ту “сировину”, із якої виготовляється значення слова та терміна” [1:10]. Терміни у сфері спорту представлені словом або сполученням слів, що містять професійно окреслене поняття (дефініцію). Як стверджує В. В. Петров, “значення формується та змінюється під впливом навколишньої реальності, в якій уживаються наукові терміни, тому мова спортивної науки тісно пов’язана із загальноновживаною лексикою” [2:24]. Подібної думки дотримується Виноградов В. В. Вчений зазначає, що “формування нового поняття або нового розуміння предмета здійснюється на основі попереднього мовного матеріалу” [3:164]. Спортивні терміни не відзначаються чіткою науковістю, тому часто спостерігаємо взаємопроникнення у сферу спорту слів із загальноновживаної лексики та навпаки.

На думку О. В. Суперанської, “використання на позначення наукового поняття слова загальноновживаної лексики називається термінологізацією, або семантичною конверсією” [4:203]. Доказом термінологізації загальноновживаного слова, на думку Т. Л. Канделакі, – є “включення його в одно- або двомовний термінологічний словник, та вживання його у мові науки для висловлення спеціальних понять” [5:46]. Термінологізація є продуктивним способом у підмові настільного тенісу. В. Н. Телія вважає, що “вторинна лексична номінація – це використання уже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції найменування” [6:129]. У процесі формування термінів із загальноновживаної лексики важливе значення має їх мотивація, що ґрунтується на асоціації. Вмотивований термін легше запам’ятовується, встановлює асоціативні зв’язки з іншими термінами [4:89]. Саме асоціація притаманна для метафори, метонімії та інших стилістичних фігур, що належать до сфери вторинної номінації.

Вчені заперечували використання метафори у науковому дискурсі, оскільки це викликало непорозуміння на фаховому рівні. Існує багато підходів до вивчення метафори від традиційного, описаного Арістотелем, що ґрунтувалось на здатності помітити подібність, до когнітивного способу, який розглядає метафору як основну розумову операцію, спосіб пізнання.

Як зазначає Х. Ортега-і-Гассет, “метафора – це необхідне знаряддя мислення, форма наукової думки” [цит. за Н. Д. Арутюновою, 1990:68].

В. Н. Телія називає метафору мовленнєвою [6:194]. Як зазначає Г. Н. Скляревська, мовна метафора є стихійною, закладеною в самій природі мови і досліджується в лінгвістиці як комплексна проблема, що має відношення до різних рівнів: лексикології, семасіології, теорії номінації та ін. [7:31]. Таку метафору називають ще узуальною, яка у мовленні дає поштовх семантичному розвитку терміна.

Щодо метафоричної номінації, В. Н. Телія виокремлює три основних типи метафори, а саме: 1) ідентифікуючу, 2) когнітивну, 3) образну. Разом ці функції дозволяють відтворити дійсність, що приводить до утворення нового поняття, появи оцінно-експресивної метафори [8:184].

Досліджуючи термінологію підмови настільного тенісу услід за вченою, простежуємо оцінні метафори, утворені на основі образності: *dead ball* – “м’яч, який суперник не може відбити”; *drop shot* – “укорочений удар”; *kill shot* – “виконання атакуючого удару”; *let serve* – “пере подача”; *smother kill* – “удар по високому м’ячу”; *sweet spot* – “середина ракетки”. Внутрішня форма образної метафори допомагає шляхом аналогії утворити уяву про позначуваний предмет, в той час як оцінна метафора виокремлює певну ознаку, що відображена у значенні нового поняття. Так, Г. Н. Скляревська називає символом метафори те, що входить до денотативного змісту як диференційних сем і слугує основою смислових перетворень у процесі метафоризації [7:47].

Проілюструймо такі приклади:

➤ *dead ball* – *a ball that temporarily cannot be used for the purpose of the game, usually because it has gone outside the playing area* – м’яч, який тимчасово не може бути задіяний у грі, зазвичай тому що вийшов за межі ігрового поля – “м’яч, який суперник не може відбити”, де метафорично слово *dead* – “мертвий, у смислі незадіяний” [11:265] реалізує трансцендентну сему “непридатності” до подальшого використання.

У великому тенісі в описі спорядження, зокрема ракетки для гри, використовується термін:

➤ *dead strings* – *strings which have lost their tension* – струни, що втратили пружність (“перерозтягнені струни”). Наприклад: *Dead strings may also hamper a tennis player ability to generate power and pace and*

may even make their arm sore. – Перерозтягнені струни сповільнюють силу удару, швидкість гри, та втомлюють руку гравця.

Скажімо в Інтернет-виданні газети *Bleacher report*, повідомлялось, що на змаганнях Australian Open, М. Шарапова помітила дивне місце на корті, від якого не відбивався м'яч, таке місце відоме в англійській мові як *dead spot*.

➤ *Dead spot* – це термін, започаткований у радіоелектроніці. У настільному тенісі він означає, “місце від якого не відбивається м'яч”. Як бачимо, у наведених вище прикладах *dead* реалізує спільну для усіх сему “непридатності” до подальшого використання.

➤ *drop shot – a shot in which the ball drops abruptly to the ground just after passing over the net – удар, у якому м'яч падає на землю одразу за сіткою.* Саме слово *drop*, узагальнене значення якого “кранати”, “надати” [11:327] є вмотивованим і дає уявлення про виконання удару, відомого у настільному тенісі, як “укорочений”, розрахований на те, що суперник не зможе його відбити.

➤ *kill shot – a stroke in which a player aims to win the point using the maximum possible power – удар, у якому гравець намагається здобути очко сильно вдаряючи по м'ячу – “виконання нападаючого удару”.* У зазначеному словосполученні слова вжиті метафорично, де *kill* є вмотивованим, адже його вихідне значення є “вбивати”, “позбавляти життя”, “знищувати”. Оскільки концепт убивати, передбачає “нападати, атакувати когось, позбавити життя за допомогою удару”, можемо інтерпретувати це як нищівний удар, відомий як “завершальний удар”. У семантиці слова *shot* зустрічаємо визначення “постріл”, що тлумачиться як “виліт кулі з каналу ствола вогнепальної зброї”, спричинений вибухом порохового заряду. Саме такий смисловий “вибух” і є мотивованим у виборі слів на позначення такого удару, щоб підкреслити його силу, та нищівність.

Проаналізуймо інші приклади:

➤ *let serve – if the ball is passing over the net and touches it the serve is replayed – якщо при перельоті м'яч торкається сітки, подачу повторюють ще раз – переподача.* Використання слова *let* – “дозволяти комусь щось робити” на позначення даного поняття зумовлене тим, що у значенні цього слова є узагальнений компонент семи дозволу.

➤ *sweet spot – the centre of the racket which allows the most bounce – місце у центрі ракетки, що дозволяє зробити найсильніший відскок*

м'яча – “середина ракетки”. Наведене словосполучення заслуговує на особливий аналіз, оскільки вихідне значення *sweet* (“солодкий”) не є суттєвим. Таке словосполучення вжите образно, у вторинному смислі. О. С. Ахманова стверджує, що “невідповідність значення сумі смислів робить його ідіоматичним” [9:168]. Отже, є підстави вважати це словосполучення ідіоматичним.

У посібнику “Instructor’s guide to table tennis” зустрічаємо словосполучення *feed the balls* – “подавати м’ячі, у тренуванні з великою кількістю м’ячів” (*multiball*): *The only disadvantage of multiball is that one person does have to feed* – Одним із недоліків гри з багатьма м’ячами є те, що один гравець змушений увесь час подавати [14:12]. Акцентуємо на тому, що саме узагальнений компонент *feed* – “годувати”, “живити”, “постачати” є смислотвірним у цьому випадку, оскільки у процесі тренування із багатьма м’ячами важливим є безперевна подача (живлення) м’ячів, з метою забезпечити належний результат.

Наступні обстежені у статті терміни стосуються ідентифікуючого типу метафоричної номінації, для якої характерна подібність позначуваного та образу, що виражає її внутрішню форму [8:191]. Такий тип є поєднанням дискриптивної та когнітивної функцій метафори. Ідентифікуюча функція створює аналогію, а когнітивна відповідає за нове поняття, та входження слова до основного термінологічного корпусу сфери спорту. Як стверджує Е. В. Будаєв, “метафору у сучасній когнітивістиці визначають як основну ментальну операцію, як спосіб пізнання, категоризації, концептуалізації, оцінки і пояснення світу” [10:16].

Нижче наведемо приклади на підтвердження зазначеного:

➤ *Chop* – *to hit a ball with a quick sharp downward movement of a racket or bat, often in order to give the ball backspin* – удар ракеткою по м’ячу швидким, різким рухом знизу, для надання м’ячу зворотнього обертального руху – “підрізати”, “підрізка”. В Оксфордському тлумачному словнику *chop* тлумачиться, як “розрізати щось на шматки гострим предметом” [13:206]. Мотивом для переносу виступає різка дія гострим предметом, що подібна на швидку, дію виконану ракеткою по м’ячу. Саме сема виконання різкого руху (удару) є у цьому випадку смислотвірною.

➤ *Paddle* – *an alternative name for a racket* – “ракетка”. Вихідне значення слова *paddle* в Оксфордському тлумачному словнику описане як

“коротка паля із плоскою, широкою частиною на одному, або на двох її кінцях” [13:911]. Відображення якостей уже існуючого предмета, стає мотивуючим фактором у виборі даного слова на позначення ракетки у настільному тенісі, що точно відповідає такому опису. Ракетки для настільного тенісу зроблені із дерева, з короткою ручкою та пласкою широкою частиною.

➤ *Penhold – a grip in which the bat is held between thumb and forefinger, like a pen* – хватка у якій ракетку тримають між великим пальцем та вказівним, як ручку – “хватка пером”. Тут спостерігаємо “перенесення” за аналогією, як і у слові *shakehand – a grip of a bat that resembles “shaking hands” with it* – хватка, подібна до потиску руки – “Європейська хватка”.

Таким чином, український варіант перекладу не відповідає англійському, оскільки для українського варіанта мотивованим є не спосіб виконання хватки, а потиск руки як привітання, характерне для європейців, оскільки хватка у спорті поширена серед європейців.

➤ *Sandwich rubber – is a single layer of cellular rubber (known as the sponge) covered with a single outer layer of ordinary pimped rubber (known as the topsheet), the thickness of the ordinary pimped rubber not being more than 2mm* – шар губки покритий одним верхнім шаром шипованої накладки (резини), товщина якої не перевищує 2 мм, і наклеюється на дошку ракетки – накладка типу “сандвіч”. У цьому випадку здійснюється перенесення за подібністю. Тобто накладка за описом нагадує бутерброд.

➤ *Seed – a good player who as the result of a draw has been assigned a place in the order of playing that will avoid an encounter with another good player early in a tournament* – розміщення найбільш сильних учасників турніру по позиціях турнірної сітки для того щоб запобігти їхній зустрічі між собою на початковому етапі змагань – “посіяний гравець”. Термін обрано на позначення поняття “посіяний гравець” за аналогією, кидати зерно в оброблену землю, певним чином розтрушуючи та розсипаючи. Саме спосіб, у який зерно кидають у землю, і є узагальненим компонентом, оскільки гарних гравців розкидують, розсіюють по турнірній сітці. Н. д. *Ons Jabeur became the first girl from North Africa to win a junior Grand Slam title, defeating no. 5 seed Monica Puig 7–6, 6–1 in the girls’ singles final.* – Он Жабер перша дівчина із північної Африки, котра здобула перемогу на турнірі Великого Шолома серед юніорів над Монікою

Пуїг, посіяною під номером 5, з рахункуом 7–6, 6–1 у фіналі одиночних зустрічей серед дівчат.

Аналізуючи спортивні терміни тенісу, простежуємо, що нові набуті смисли у результаті метафоричного переносу можуть бути номінативними, де план вираження представлений одним словом (*seed, chop*), зв'язаними (*racket hand, let serve*), та ідіоматичними (*sweet spot*).

Аналіз термінів настільного тенісу підтверджує, що виникнення нових смислів здійснюється не лише завдяки переосмисленню загальноновживаної лексики, а й завдяки використанню метафор.

Зазначимо, що для мови спорту притаманним є використання метафор з військової сфери. Оскільки під час змагань спортсмени вступають у запеклі “війни”, “баталії”, здійснюють атаки та контратаки, захищаються та нападають.

Наступних кілька прикладів засвідчують висловлене:

➤ *Defence – the method or manoeuvres that prevent the other team from scoring* – спосіб, або маневри, що переешкоджають іншій команді здобути очки – “захист”;

➤ *Counterdrive – a drive stroke which is played against the opponent’s drive* – сильний удар у відповідь на нападаючий удар – “контрудар”;

➤ *Attack – an attempt to defeat, or score against, an opponent in a competitive game* – спроба побороти, або забити очко супернику у грі – “атака”.

Трансцендентність військового терміна у спортивний пов’язаний із семантичними “зсувами” смислового компонента у структурі. У такому випадку переосмислення відбувається за подібністю і породжує образну метафору. Терміни військової сфери, що у результаті спеціалізації набули статусу спортивних термінів, закріпились у мові, і широко використовуються у повсякденному спілкуванні.

Таким чином, військова термінологія служить для опису загальних спортивних понять: *defend* (“захистити”), *attack* (“атакувати”) тощо, спеціальної спортивної лексики: у сподученні зі словами *ball* (“м’яч”), *racket* (“ракетка”), *deuce* (“нічия”) тощо. Завдяки процесу метафоризації мова спорту поповнюється новими термінами, які відомі як дублети спортивних термінів.

Отже, можемо узагальнити, що у пропонованій статті метафора описана як продуктивний засіб вторинної номінації, що відіграє важливу

роль у лексичній номінації та поповненні різних галузей науки новими поняттями. Продуктивною є роль метафори у появі нових значень, що сприяє утворенню нових слів, а в результаті метафоричного переосмислення навіть стійких сполучень слів – ідіом, які також відносимо до вторинної номінації.

Проаналізувавши роль метафори як засобу вторинної номінації у підмові настільного тенісу, доходимо наступних висновків:

- Метафоризація є апріорною у появі термінів підмови настільного тенісу. Із проаналізованих 140 термінів понад 80 % утворені шляхом метафоризації загальноживаної лексики.

- Нові значення набуті словом у результаті метафоричного переносу є номінативними, де план вираження представлений одним словом (*seed, chop*), зв'язаними (*racket hand, let serve*), та ідіоматичними (*sweet spot*).

- За своєю природою спортивна лексика подібна до військової внаслідок чого спостерігаємо проникнення військових метафор у термінологію спорту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Теория метафоры / вступ. ст. и сост. Нина Давидовна Арутюновой; общ.ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
2. Петров В. В. Семантика научных терминов / В. В. Петров. – Новосибирск: Наука, 1982. – 127 с.
3. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 162–189.
4. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / [А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева; отв. ред. Т. Л. Канделаки]. – М.: Наука, 1989. – 243 с.
5. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки. – М.: Наука, 1977. – 167 с.
6. Уфимцева А. А. Языковая номинация. Виды наименования / [А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, В. Н. Телия, Е. С. Кубрякова]. – М.: Наука, 1977. – 358 с.
7. Склярёвская Т. Н. Метафора в системе языка / Т. Н. Склярёвская. – СПб.: Наука, 1993. – 150 с.
8. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М., 1988. – С. 173–203.
9. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова // Лингвистическое наследие XX века. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 296 с.
10. Будаев Э. В. Становление когнитивной теории метафоры / Э. В. Будаев // Лингвокультурология. – Вып. 1. – Екатеринбург, 2007. – С. 16–32.
11. *Англо-український* словник / М. І. Балла. – К.: Освіта, 1996. – Т. 1. – 752 с.; Т. 2. – 712 с.
12. *Dictionary of Sports and Games Terminology* / Adrian Room; ed. by Mc Farland and Company Inc. – Jefferson, North Carolina, and London, 2010 – 188 p.
13. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English* / A. S. Hornby; ed. by Sally Wehmeier. – Oxford University Press, 2000. – 1538 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

14. *Hodges L. Instructor's guide to table tennis* / Larry Hodges. – USA: Published by USA Table Tennis, 2000 – 35 p.